

ЛІТЕРАТУРА ПІСЛЯ НЕЙРОМЕРЕЖІ: НАВІЩО ЛЮДИНІ ПИСЬМЕННИК?

Ще недавно питання «чи може машина писати вірші?» звучало як безневинний літературний анекдот за чашкою чаю. Сьогодні це вже не анекдот, а цілком суворобоча реальність. Нейромережі пишуть оповідання, наслідують класиків, генерують рецензії та за кілька секунд видають зв'язне есе на тему, над якою людина могла б працювати кілька днів. Дослідники вивчають, наскільки переконливо штучний інтелект здатен імітувати індивідуальний стиль відомих авторів, і намагаються визначити, де закінчується машинна генерація і починається самостійне людське письмо.

Але головне питання сьогодні звучить значно драматичніше: якщо алгоритм навчився писати достатньо гладко, навіщо нам узагалі потрібен письменник?

Відповісти на нього можна лише в тому разі, якщо перестати ставитися до літератури як до олімпійського змагання з виробництва красивих фраз.

Письменник ніколи не був просто людиною, яка вміє правильно розставляти коми та підбирати виразні метафори. Якби література складалася виключно з бездоганного синтаксису, її справді можна було б віддати на аутсорс найсучаснішим алгоритмам. Але література починається там, де за текстом з'являється досвід – прожитий, вистражданий, іноді незручний, суперечливий і тому справжній.

У цьому сенсі між Вільямом Шекспіром і сучасною нейромережею лежить прірва, яку неможливо виміряти ані гігабайтами даних, ані кількістю параметрів моделі.

Шекспір писав про ревності, владу, зраду, кохання і смерть не як абстрактний конструктор сюжетів. Його п'єси виростили зі спостереження за людиною, її слабкостями, при-

страстями та суперечностями. «Гамлет» досі живий не тому, що в ньому ідеально вибудована драматургічна конструкція, а тому, що питання вибору, сумніву та ціни людського рішення не має терміну давності.

Данте створював «Божественну комедію» не як набір ефектних образів. У ній поєдналися особиста історія, філософія, віра, політика, кохання та уявлення людини про власну долю. За кожною сторінкою стоїть світогляд конкретної людини, яка жила в конкретну історичну епоху.

Ернест Хемінгуей писав про війну, страх, мужність, поразку та

людську гідність, спираючись на власний досвід журналіста й учасника воєнних подій. Габріель Гарсія Маркес перетворював родинну пам'ять, історію Латинської Америки та людську фантазію на особливу літературну реальність. Вірджинія Вулф досліджувала свідомість людини зсередини, перетворюючи рух думки та ледь вловимі емоційні стани на матеріал літератури.

Але цю розмову особливо цікаво продовжити через українську літературну та філософську традицію. Григорій Сковорода залишив після себе не просто зібрання філософських текстів і притч. Його думка була водночас способом життя. Для нього людина мала шукати «сродну працю» – власний шлях, що відповідає її природі. У цьому є принципова для нашої розмови думка: людська цінність визначається не кількістю виробленого тексту, а тим, наскільки людина розуміє саму себе та своє призначення.

Нейромережа може написати трактат про самопізнання. Але вона не шукає власного шляху.

Тарас Шевченко цікавий тут не лише як великий поет, а й як приклад того, наскільки тісно література пов'язана з особистим долею. Його вірші неможливо відокремити від досвіду несвободи, заслання, соціальної несправедливості, пам'яті та боротьби за людську гідність. Машина здатна відтворити ритм або підібрати лексику, що нагадує Шевченка, але не здатна прожити той людський досвід, який зробив його слово історично значущим.

Леся Українка своєю творчістю показала ще одну важливу річ: література може бути формою внутрішнього опору. Хвороба, фізичні обмеження та суспільні обставини не стали для неї приводом відмовитися від творчості. Навпаки, особисте випробування перетворилося на джерело художньої сили. У її випадку особливо виразно видно, що література виникає не тоді, коли людині легко, а часом саме тоді, коли їй необхідно подолати власні обмеження.

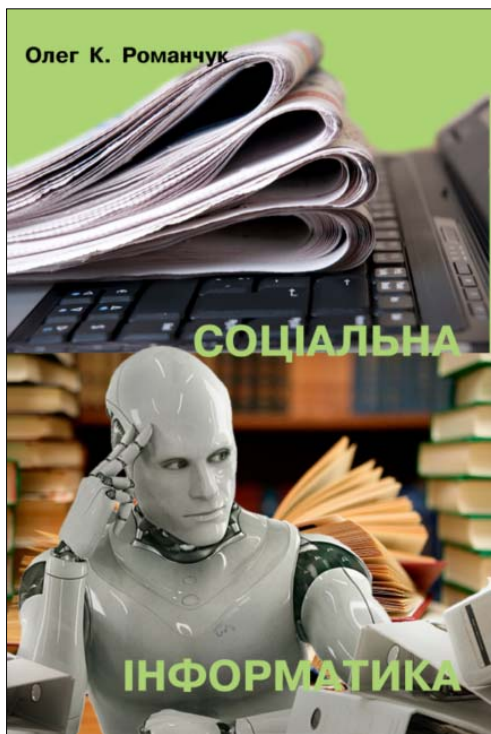
Іван Франко поєднував літературу, філософію, суспільну думку та науковий інтерес. Його спадщина показує, що письменник – це не лише творець художніх образів, а й людина, яка намагається зрозуміти устрій суспільства та місце особистості в ньому.

Пізніше Василь Стус зробив саму людську відповідальність однією з центральних тем свого існування. Його поезія сприймається не лише як сукупність художніх текстів, а і як свідчення особистого вибору. У такому разі неможливо відокремити написане від того, хто його написав. Вірш існує не у вакуумі: за ним стоїть людина, її рішення, її страх і її готовність нести наслідки власного слова.

В українській філософській традиції цю лінію можна продовжити ім'ям Памфіла Юркевича, для якого особливе значення мало поняття «серця» як центру людської особистості. У його філософії людина не зводиться до раціонального механізму. Є внутрішнє життя, моральне почуття, здатність переживати та обирати.

Саме тут сучасна розмова про штучний інтелект набуває несподіваної глибини.

Алгоритм здатен аналізувати людські емоції, описувати кохання, страх, самотність, співчуття та надію. Але опис переживання ще не є самим переживанням.

Сковорода міг міркувати про щастя, тому що питання про щастя було для нього питанням власного існування. Шевченко писав про свободу, тому що несвобода була частиною його біографії. Леся Українка писала про стійкість, тому що сама знала ціну фізичного страждання. Стус писав про гідність, тому що гідність для нього була не абстрактним поняттям, а особистим вибором.

Ось чому література не зводиться до красивого тексту. Література виникає там, де слово пов'язане з життям людини.

Нейромережа такої необхідності не відчуває.

Вона не боїться смерті, не чекає на лист, не пам'ятає запах батьківського дому, не втрачає близьких і не прокидається вночі від думки, якої неможливо позбутися. Вона здатна переконливо написати про страх смерті – але сама ніколи не стояла перед смертю.

Саме тут проходить одна з найважливіших меж між літературною технікою та людським існуванням.

Звичайно, це не означає, що штучний інтелект марний для літератури. Навпаки, сучасний автор отримав у руки інструмент, якого раніше не існувало. Нейромережа може запропонувати сюжетний поворот, виявити провал у композиції, допомогти з перекладом, редагуванням або пошуком фактичних помилок. Вона може стати своєрідним літературним співрозмовником – щоправда, співрозмовником надто послужливим і тому таким, що потребує постійної перевірки.

Але складність інструмента ще не робить інструмент автором.

Фотограф відповідає за знімок не тому, що власноруч виготовив фотоапарат. Письменник не зобов'язаний особисто виробляти папір, на якому надруковано книгу, або самостійно набирати кожну літеру. Важливіше інше: хто приймає остаточне рішення щодо сенсу?

У 2026 році суперечка про штучний інтелект поступово зміщується від питання «чи вміє машина писати?» до значно серйознішої проблеми – хто несе відповідальність за написане.

Уявімо двох авторів.

Перший власноруч написав роман на вісімсот сторінок, але сам не може пояснити, навіщо він це зробив.

Другий використав нейромережу для окремих сцен, кілька років виношував задум, переписував текст, викидав цілі розділи, змінював героїв і зрештою створив книгу, у якій висловив власне розуміння людини та епохи.

Хто з них більшою мірою письменник?

Механічний критерій «хто набрав кожне слово на клавіатурі» тут перестає працювати.

Автор – це не обов'язково той, хто фізично створює кожну літеру. Автор – той, хто обирає, відкидає, відповідає і свідчить.

Є ще одна проблема, яку нейромережі зробили особливо очевидною: проблема літературного голосу.

Штучний інтелект здатен написати текст, що нагадує Шекспіра, Данте, Хемінгуея, Вірджинію Вулф або Маркеса. Він здатен відтворити характерні синтаксичні конструкції, підібрати схожий ритм і використати впізнавану лексику.

Але чи можна таким способом створити другого Шекспіра? Звичайно, ні.

Можна наблизитися до зовнішніх ознак його стилю, але неможливо відтворити його життя. Неможливо отримати за допомогою алгоритму історичну епоху, особисті обставини, людські стосунки та внутрішні конфлікти, з яких вирости його п'єси.

Можна скопіювати ритм Хемінгуея, але не можна скопіювати його особистий досвід.

Можна відтворити зовнішні ознаки прози Маркеса, але не можна автоматично отримати ту історичну пам'ять і родинну міфологію, які стали основою його художнього світу.

Можна імітувати потік свідомості Вірджинії Вулф, але не можна відтворити людське життя, з якого виростила ця форма письма.

Стиль можна імітувати. Долю – ні.

Саме тому поява нейромереж ставить перед літературою не стільки питання про кінець письменника, скільки питання про повернення до його первісного призначення.

Можливо, на нас чекає дивна епоха: текстів стане більше, ніж будь-коли раніше, а часу на їх читання – менше.

Кожна людина отримає можливість за кілька хвилин створити оповідання, роман, вірш або есе. Виникне море текстів, серед яких дедалі важче буде відрізнити твір від літературного продукту.

І тоді цінність письменника може не зменшитися, а, навпаки, зрости.

Коли навколо надто багато ідеально відшліфованих фраз, читач починає шукати живий голос. Коли надто багато правильних сюжетів – несподівану людську правду. Коли все можна згенерувати за запитом – досвід, який неможливо отримати одним запитом.

Хорхе Луїс Борхес ще у XX столітті любив грати з уявленням про нескінченну бібліотеку, де існують усі можливі книги. Сьогодні ця фантастична бібліотека поступово стає технічною реальністю. Машина здатна виробляти практично нескінченну кількість текстів.

Але якщо всі книги можна написати, не всі книги мають сенс бути написаними.

І ось тут виникає нова роль письменника.

Він потрібен не для того, щоб змагатися з алгоритмом у швидкості. У цьому змаганні людина вже програла. Він потрібен не для того, щоб доводити свою перевагу в синтаксисі чи обсязі пам'яті.

Письменник потрібен для того, щоб відповідати за людський сенс сказаного.

Машина легко напише: «Йому було страшно».

Письменник повинен запитати: чого саме боїться людина? Чому виник цей страх? Що він говорить про людину? І чому цей страх має значення не лише для героя, а й для читача?

Машина може зібрати тисячу переконливих відповідей.

Але запитання має поставити людина.

Можливо, саме тому література після нейромережі стане не менш людиною, а більш людиною. Коли технічна здатність створювати текст перестане бути рідкістю, рідкістю стане інше – необхідність сказати щось справжнє.

Письменник залишиться потрібним хоча б для того, щоб нагадати нам просту річ: література – це не текст, який добре написаний. Література – це людський досвід, якому знайдено мову.

А мова без досвіду здатна виробляти нескінченну кількість сторінок.

Але тільки людина здатна запитати, навіщо вони потрібні.

Аркадій ЛЕОНОВ

15.09.2026